

Nordre Østerdalen sorenskriveri for 100 år siden – en skisse

Innledning

Denne artikkelen er ment som en første "rapport" fra et prosjekt jeg for tiden holder på med, der jeg ser på Nordre Østerdalen sorenskriveris arbeid og rolle for hundre år siden. Bakgrunnen for prosjektet er at bestefaren min, Marcus Cornelius Bull, var sorenskriver der på den tiden, noe som gir arbeidet en dimensjon utover min faglige interesse for det som jurist.

Prosjektet innebærer først og fremst å gjennomgå sorenskriveriets virke gjennom et studium av de dommer og andre avgjørelser sorenskriveriet traff i perioden 1903-1912. Samtidig ønsker jeg å undersøke hvilken rolle sorenskriveren selv og sorenskriveriet spilte i samtiden i Nord-Østerdal, ved å gjennomgå de lokale avisene fra den tiden. Endelig håper jeg å kunne danne meg et bilde av hvorledes sorenskriver Bull selv opplevde sine år i Nord-Østerdal gjennom brev, private opptegetninger, mv.

Selv om jeg har brukt en del tid på prosjektet sommeren 2007, er jeg fortsatt i en fase der innsamling av stoff står i sentrum. Likevel mener jeg å ha kommet så langt at jeg kan peke på enkelte linjer og karakteristiske trekk.

Sorenskriveriet

Nordre Østerdalen sorenskriveri ble opprettet i 1837, da det store Østerdalen sorenskriveri ble delt i to, Søndre og Nordre Østerdalen sorenskriverier. Embetet besto opprinnelig av fire såkalte tinglag, Rendalen, Tønset, Tolgen og Kvikne. Ut over 1800- og 1900-tallet skjedde det likevel viktige endringer. Tønset tinglag og herred ble delt i 1863, og Lille-Elvedalen opprettet som eget tinglag og eget herred. Dette tinglaget omfattet også det som i dag utgjør Folldal kommune; det skjedde noen grensejusteringer i denne delen av det nye tinglaget i 1864. I 1880 ble Rendalen herred delt i Øvre og Ytre Rendalen herreder, med tilsvarende to tinglag. I 1911 ble Engerdal tinglag opprettet sammen med det nye herredet Engerdal. Dette herredet besto av deler av Trysil, Ytre Rendalen, Øvre Rendalen og Tolgen herreder.

Det er også senere skjedd endringer i sorenskriveriet, men de går jeg ikke inn på her, siden de ikke er omfattet av den perioden jeg er opptatt av her.

Sorenskriveren

Marcus Cornelius Bull var født i Stokke i Vestfold 1. oktober 1860, og tok juridisk embetseksamen våren 1884. Han var såkalt edsvoren fullmektig, som tilsvarende det vi i dag kaller dommerfullmektig, i Nordre Østerdalen sorenskriveri fra 1884 til 1886. Sorenskriveren, Nils Schøyen, ble utnevnt til sorenskriver i Nordmøre sorenskriveri i 1885, og Bull var konstituert som sorenskriver i Nordre Østerdalen noen måneder til den nye sorenskriveren, Eilert Rosing Lund, tiltrådte. Deretter var han i ca. ett år edsvoren fullmektig hos sin gamle sorenskriver Schøyen i Nordmøre sorenskriveri. Etter et kort mellomspill hos borgermesteren i Trondheim, ble han i 1888 ansatt i Arbeidsdepartementet, der han i 1891 ble byråsjef i kontoret for jernbanevesen og tekniske skoler mv.

12. august 1903 ble Bull utnevnt som sorenskriver i Nordre Østerdalen og tiltrådte noe senere på høsten. Han etterfulgte sorenskriver Gustav Flor, som hadde overtatt embetet etter sorenskriver Lund i 1894. I 25-års jubileumsskriftet for studentene fra 1879 beskriver Bull selv at dette betydde å komme tilbake til *"min gamle kjærlighet, ... hvor jeg 17-18 aar tidligere havde levet en sorenskriverfuldmægtigs lykkelige dage"*.

23. august 1912 ble Bull utnevnt som sorenskriver i Søndre Jarlsberg, med sete i Tønsberg, og han tiltrådte senere på høsten. I dette embetet etterfulgte han Nils Schøyen, sin gamle sjef fra Nordre Østerdalen og Nordmøre sorenskriverier. Ny sorenskriver i Nordre Østerdalen ble Paul Sandvik, som tiltrådte tidlig i 1913.

De edsvorne fullmektigene og kontorpersonalet

Da som nå hadde Nordre Østerdalen sorenskriveri en edsvoren fullmektig (dommerfullmektig) til enhver tid. Da Bull kom i 1903, var Verdich Johansen edsvoren fullmektig (og konstituert sorenskriver). Johansen slo seg ned som overrettssakfører på Tynset etter fullmektigtiden sin. Johansen ble etterfulgt av Lyder Bull (som ikke var i familie med sorenskriveren) frem til oktober 1906; deretter overtok Andreas Mohr frem til 1909. Nestemann i rekken var F. A. Krogh frem til våren 1911,

Sorenskriver Marcus Cornelius Bull f. 3.10 1860) og hans sønn Hans Ross Bull (f. 2/10 1908. Bildet er trolig tatt høsten 1910 (på sorenskriver Bulls 50-års dag?)

og etter ham igjen Peder Hommelstad, som var edsvoren fullmektig da Bull forlot embetet høsten 1912, og som ble konstituert som sorenskriver til Sandvik kunne overta.

Jeg har foreløpig ingen god oversikt over kontorpersonalet, hvor mange og hvem de var. Av en notis i *Østerdølen* i januar 1912 går det fram at kontorist B. Basmoen ved Nordre Østerdalen sorenskriveri var ansatt som kontorist i Kristiania skifterett og at sersjant Haakon Rønning var ansatt som ny kontorist på sorenskriverkontoret på Tønset fra 1. februar 1912.

Sorenskriver Bull må i embets medfør ha hatt nær kontakt med lensmennene og lensmannskontorene i sorenskriveriet. Et eksempel illustrerer dette: I 1911 skrev Bull en meget positiv attest/anbefaling for lensmannsbetjent Sæmund Lombnæs i Øvre Rendalen i forbindelse med at han søkte andre stillinger. Interessant nok ble Lombnæs senere ansatt som førstebetjent ved Sør-Jarlsberg sorenskriveri etter at Bull var blitt sorenskriver der. I denne stillingen må han også ha gjort et utmerket arbeid, noe som går klart fram av attesten Bull skrev i forbindelse med at Lombnæs senere søkte (og fikk) lensmannsstillingen i Øvre Rendalen.

Sorenskrivergården

Sorenskrivergården, der sorenskriveren hadde kontor og bolig, lå på Bulls tid samme sted som i dag, på Nordre Holemoen i Kongsveien. Eiendommen var innkjøpt i 1859. Det må ha skjedd en del endringer med eiendommen i løpet av Bulls embetsperiode; her byg-

ger jeg på hva man kan lese seg til i lokalavisen *Østerdølen*, men disse opplysningene vil det være naturlig senere å sjekke mot opplysningene i Statsarkivet i Hamar. Gården må i hele perioden ha vært forpaktet bort. Trolig fra 1907 til våren 1912 var forpakteren Ole Aspaas, som i februar 1910 annonserer sin egen gård Aspaas til salg. I januar 1912 inneholder *Østerdølen* annonse om at forpaktningen av sorenskrivergården er ledig fra våren av. Ellers finner vi annonser i *Østerdølen* i oktober 1905 om auksjon over embetsgårdens seter Heimstadvangen og i oktober 1907 om auksjon over Storbjorden på 30 mål; dette lå ved jernbanestasjonen.

Virksomheten ved

Nordre Østerdalen sorenskriveri

Selv om sorenskriveriet i geografisk utstrekning var stort, var folkemengden da som nå forholdsvis beskjeden, hvilket innebar at virksomheten ved embetet nok var mindre enn ved mange andre sorenskriverembeter. Vi kan få et visst inntrykk av saksmengden ved å se på antall avsagte dommer årlig. For såkalte sivile saker varierer antallet betydelig fra år til år, men ligger stort sett mellom 30 og 50 (1906: 33, 1907: 42, 1911: 29, 1912: 40 frem til Bull sluttet). Også for straffesakene er det betydelige variasjoner. I flere av årene ligger antallet under 10 dommer i året, med 5 dommer i 1907 som det laveste. På den annen side er det 24 straffedommer både i 1904 og i 1908.

Det vil være interessant å kartlegge hvordan sakene fordelte seg på de ulike tinglagene. Inntrykket så langt er at det er en ganske god spredning.

Fra hagen i sorenskrivergården, Tønset. Bildet er trolig tatt høsten 1910. Sorenskriver Bull kom som enkemann til Tønset i 1903 med to mindrerårigge barn, Marcus og Catharina ("Katti"). Han ble i 1905 gift med Charlotte Matheson, og fikk fire sønner med henne, Jacob, Hans, Emil og Christian ("Kiss"), alle født på Tønset. På bildet ser vi fra venstre Marcus Bull (f. 1895), sorenskriver Bull (f. 1860), hans mor Sofie Bull, f. Ross (f.1831), Charlotte Bull (f.1872), foran Hans Ross Bull (f. 1908) og Katti Bull (f. 1896), helt til høyre Jacob Matheson Bull (f. 1906) De to siste er ukjente.

I arbeidet med prosjektet hittil har jeg konsentrert meg om selve dommene, og ikke sett så meget på arbeidet sorenskriveren hadde med retts-sakene frem til domsavgjørelsen. Mye av dette forberedende arbeidet skjedde på tingmøtene for så vidt gjaldt de sivile sakene. Det var tre hovedtyper av ting, nemlig sageting, månedsting og ekstrating. Jeg har ikke helt klart for meg hva forskjellen mellom de tre typene ting egentlig innebar; umiddelbart ser det ut til at det var mye av det samme som ble behandlet. Dato og

sted for disse tingene ble fastsatt for hele året og annonsert i avisene i november/desember. Mens sageting og månedsting ble holdt ute i det enkelte tinglag, sagetingene tilsynelatende alltid på herredsløkalet, månedstingene ofte på andre steder i herredet, ble ekstratingene alltid holdt på sorenskriverkontoret på Tønset.

Bruker vi første halvdel av 1908 som et eksempel på når og hvor de ulike tingene ble holdt, finner vi at det 13/1 ble holdt felles månedsting for de to tinglagene i Rendalen på kirkestuen i

Øvre Rendalen, administrert av sorenskriveren. I perioden 10/3 til 26/3 ble det holdt sageting i henholdsvis Ytre Rendalen, Øvre Rendalen, Kvikne, Lille-Elvedalen, Tolgen og Tønset, alle i vedkommende kommunelokale og administrert av sorenskriveren. I perioden 12/5 til 26/5 ble det holdt månedsting i de samme tinglagene (men månedstinget var felles for tinglagene i Rendalen), også administrert av sorenskriveren. Disse månedstingene ble avholdt ulike steder i vedkommende herred (for eksempel Steien Hotell i Lille-Elvedalen og skydsstation Engene i Tyllaldalen, Tønset). Nye månedsting ble holdt i perioden 3/7 til 21/7; for tinglagene i Ytre og Øvre Rendalen var det likevel snakk om sageting og i Kvikne ble det ikke holdt ting i denne perioden. Tingene i denne perioden ble administrert av edsvoren fullmektig Mohr som konstituert sorenskriver. Mohr administrerte også som fullmektig ekstratinget på sorenskriverkontoret 15/2, mens de to andre ekstratingene i første halvår av 1908, 11/4 og 15/6, ble administrert av sorenskriveren selv.

Tingene må ha vært møteplasser, både for folk flest og for partene og deres sakførere. *Østerdølen* har 18. juli 1905 en kort notis om månedstinget på Tønset, som omtales som "livlig", med flere større og mindre saker til behandling og mange folk til stede.

For å få et inntrykk av hva som ble behandlet på et typisk ting, kan vi se nærmere på hva som ble behandlet og i hvilken rekkefølge det skjedde på det felles månedstinget som ble holdt i Rendalen 13/1 1908:

1. Gjentatt tinglesning av dokumenter

som var tinglest på ekstratinget på Tønset 15/11 og 16/12 1907.

2. Utsatt sak 27/06 Haarseth-Høye: Skriftlige innlegg fra begge parter. Saken utsatt til februar ekstrating.

3. Utsatt sak 47/06 Johansen-Aasheim: Skriftlige innlegg fra begge parter. Saken utsatt til sageting for Ytre Rendalen 10/3.

4. Diverse påtegninger på tingleste dokumenter.

5. Sak 2/08 Mortifikasjonssak Lilleenget: Diverse dokumenter fremlagt. Opptatt til doms.

6. En rekke dokumenter (obligasjoner mv.) tinglest.

7. Ny sak 3/08 Huseby mot Opistuen: Skriftlig innlegg m/bilag fra Husebys sakfører. Opistuens sakfører ber saken utsatt til sageting for Øvre Rendalen i mars, og dokumentene utlånt. Innvilget.

8. Skadesløsbrev avlyst.

9. Utsatt sak 24/06 Ellevold mot Sommer: To vitner edfestes og forklarer seg i henhold til fremlagt spørsmålsskrift. Saken utsettes til mars tinget.

10. Ny sak 4/08 E mot Ø: Farskapssak. E avlegger ed i henhold til dom 18/10 1907 (som fastsatte at Ø skulle anses som far om E avla ed på at de opplysningene hun hadde gitt, var riktige). Saken avsluttet.

11. Utsatt sak 5/07 Landeth-Lund. Diskusjon mellom sakførerne. Saken utsatt til mars-sageting for Tønset.

12. Utsatt sak 62/07: Begjært hevet som forlikt.

13. Utsatt sak 63/07 Lombnæs-Misterosen: Sakføreren har ikke fått konferert med sin part og ber saken utsatt. Utsatt til februar ekstrating.

14. Utsatt sak 66/07: Engerdalens og

Fæmundens Telefonselskap-Lombnæs: Dokument som er provosert fremlagt, mangler. Diskusjon mellom sakførerne. Saken utsatt til februar ekstrating.

15. Utsatt sak 45/07 Rømmestad-Høye: Saken utsatt til mars-sagetingset for Øvre Rendalen for avhør av vitner, som sakføreren ikke kunne frembringe i dag.

16. Ny sak 5/08 Akre-Norseth: Sakføreren fremlegger stevning av 4/1 1908, klage av 14/8 1907 og innlegg av 11/1 1908 med ett bilag. Utsatt til mars-sagetingset for Øvre Rendalen. Dokumentene utlånt til motpartens sakfører.

17. En rekke tinglysningforretninger foretatt.

Listen gir grunnlag for noen kommentarer. Tilsynelatende kommer sakene "hulter til bulter". Det skyldes nok at de er lagt opp slik at advokater som møter, skal kunne kombinere flere saker de er involvert i og slippe å bruke hele dagen. Tinglesningen tas "innimellom" for å utnytte dagen best mulig. Bare en sak (nr. 5) tas opp til doms, dvs. at dommeren har det materiale som er nødvendig til at dom kan avsies. Denne saken gjaldt mortifikasjon av en bortkommet, men innfridd, pantobligasjon, og dom ble avsagt 28. februar 1908. Samtidig er det en sak (nr. 12) der partene er blitt enige, slik at den kan avsluttes (heves). En sak (nr. 10) er bare en oppfølging av en tidligere dom, der barnemoren har fått rett til å avlegge ed på at hun, og ikke den utlagte barnefaren, har forklart seg riktig. De øvrige sakene utsettes til senere ting; saksforberedelsen er altså ikke kommet så langt ennå at sakene er klare for dom. Av disse

sakene blir for eksempel nr. 11 avgjort ved dom av 29/6 1908, og sak nr. 14 ved dom av 13/5 1908.

Det meste av saksforberedelsen foregår skriftlig. Fordi det ofte ikke er kopier av det skriftlige materiale, blir dokumenter som er fremlagt av den ene side ofte utlånt til den annen sides sakfører, slik at han kan bruke materialet i forberedelsen av nye skriftlige innlegg (se nr. 7, nr. 11 og nr. 16). Vitner forklarer seg (se nr. 9), og forklaringen blir nedskrevet, og gir dermed både sakførerne og dommeren anledning til å bruke den i sitt senere arbeid med saken.

Måten sakene ble behandlet på under saksforberedelsen, innebar offentlighet: I den utstrekning det var plass i tingstuen, kunne i prinsippet alle være til stede og høre på hva som ble forhandlet. Tilsvarende gjaldt for tinglesningen av dokumenter. Det er slik sett interessant at dokumenter som allerede var tinglest på tidligere ekstrating (nr. 1), ble tinglest om igjen på dette månedstinget, som fant sted i det tinglag hvor vedkommende eiendom befant seg. Dermed ble det større offentlighet om de disposisjoner som var foretatt.

Jeg har ikke hittil analysert arbeidet under tingene nærmere, men her kan det trolig være mye å hente.

Straffesaker

Straffesakene i denne perioden ble ikke behandlet på de fastsatte tingene, men i egne møter, og da enten i forhørsrett eller i meddomsrett. I forhørsrett ble behandlet de sakene hvor tiltalte i retten hadde gitt en uforbeholden

tilståelse, som ble styrket ved andre bevis og hvor han hadde samtykket i slik behandling. Her satt dommeren – sorenskriveren eller den edsvorne fullmektig – alene; det var likevel alltid til stede to rettsvitner som kunne se til at alt gikk riktig for seg. I meddomsrett satt dommeren sammen med to meddommere, som var trukket ut av det domsmannsutvalget som var oppnevnt av vedkommende herredsstyre. Her ble andre straffesaker behandlet, men likevel slik at de mest alvorlige sakene startet i lagmannsretten.

Sorenskriveren og den edsvorne fullmektigen delte arbeidet med straffesakene mellom seg. Jevnt over kan det se ut til at fullmektigen behandlet forhørsrettssakene og sorenskriveren meddomsrettssakene, iallfall hvor begge var tilgjengelige. 1908 kan brukes som et eksempel. Av 24 strafferettsdommer i 1908 var sytten meddomsrettsdommer, hvorav sorenskriveren avsa tolv og fullmektig Mohr som konstituert sorenskriver fem. For forhørsrettsdommene var forholdet motsatt; her avsa fullmektig Mohr seks og sorenskriveren én dom. En slik fordeling av sakene var naturlig. Jevnt over var sakene i forhørsrett enklere å behandle, fordi tiltalte her hadde tilstått forholdet, slik at det først og fremst var straffeutmålingen som kunne skape tvil.

De meddomsrettsdommene jeg hitil har sett på, er nesten uten unntak enstemmige; sorenskriveren og de to lege meddommerne har altså vært enige både om bevisbedømmelse og om straffeutmåling. Ett av de få eksemplene på dissens har vi i en dom fra juni 1908 i en såkalt privat straffesak

mellom lensmann Ulseth i Kvikne og tre personer fra Kvikne, som i en anonym artikkel i *Østerdølen* i november 1907 hadde beskyldt Ulseth for lite høvelig fremferd under ordførervalget høsten 1907. Lensmannen fant utsagnene ærekrenkende, og den samlede meddomsretten fant at utsagnene måtte mortifiseres (kjennes døde og maktesløse). Flertallet – de to domsmennene – ville imidlertid frifinne de tre tiltalte for straff, mens sorenskriveren anså de uttrykkene de hadde benyttet som så utilbørlige at de var straffbare. Dommen ble i sin helhet inntatt i *Østerdølen* 24. juni 1908, og ble henholdsvis kritisert og forsvart i to innlegg i avisen senere på sommeren.

Straffesakene handler i det vesentlige om mindre alvorlige forhold, som beskjedne tyverier eller legemsfornærmelser, og/eller brudd på løsgjengerloven. Et karakteristisk trekk ved mange av dem er at de straffbare forholdene er begått i ”fylla”, og ofte av personer som oppholder seg i Nordre Østerdalen for kortere perioder, typisk som (midlertidige) gruvearbeidere ved Follfalds verk eller Røstvangen gruver, eller som ”slusker” på veiarbeid. For flere gjelder også at de har vært tidligere straffet.

Et ikke helt lite antall saker knytter seg til ulovlig jakt, ulovlig fiske eller ulovlig hugst. I enkelte slike saker ligger det uenighet til grunn om hvilke sivile rettigheter tiltalte eller fornærmede egentlig har.

Det er et relativt stort antall ærekrenkelsessaker. Som oftest kommer disse sakene opp som private straffesaker, fordi påtalemyndigheten har ansett det unødvendig å reise offentlig

straffesak. De har ofte sin bakgrunn i anonyme innlegg i de lokale avisene, først og fremst i Østerdølen på Tynset, men også i Dovre og Fjeld-Ljom på Røros.

Det ser ut til at straffesakene stort sett ble avgjort "på stedet", hvilket innebar at tiltalte samme dag som saken hadde vært behandlet, fikk resultatet. En fellende dom kunne tiltalte enten vedta der og da, eller forlange betenkningstid i fjorten dager eller straks erklære at han ville ha prøvd saken på nytt. Av straffedomboken vil det av og til, men langt fra systematisk, fremgå hva domfelte har valgt. Østerdølen inneholder også enkelte ganger opplysninger på dette punkt. Selv har jeg gjennomgått deler av Høyesteretts domsmateriale for å se om mange av straffesakene kom dit. Noen få er det, men på dette punktet trengs det en meget mer systematisk gjennomgang enn jeg har rukket hitil.

I meddomsrettssaker hadde tiltalte egen forsvarer, betalt av det offentlige. Som oftest var forsvarerne sakførere fra Tønset eller Lille-Elvedalen. Overrettssakfører Müller fra Røros ser ut til å ha vært fast aktor i det meste av perioden.

Sivile saker

Når det gjelder sivile saker, er det en rekke spennende dommer som det kunne ha vært av interesse å trekke frem. Her nøyer jeg meg imidlertid med dommene om Tønset elektriske meieri, både fordi de gikk helt til Høyesterett, men også fordi de ble gjenstand for høyrøstet debatt i Østerdølen, og fikk en interessant avslutning.

I januar 1897 ble det utstedt innbydelse til tegning av aksjer i et meieri på Tynset. 17. februar ble det holdt møte med aksjetegnerne. Flertallet besluttet at meieriet skulle legges til Neby, altså på vestsiden av Glomma. Mindretallet, som mente at meieriet burde legges til jernbanestasjonsområdet på Glommas østside, besluttet i et nytt møte å opprette et meieri ved stasjonen. 12. mars 1897 fastholdt flertallet sin beslutning om å legge meieriet til Neby, med den følge at det ble to meierier i Tynsetbygda. Konstituerende møte for Neby-sidens meieri ble holdt 27. mars 1897, der meieriets lover (vedtekter) ble vedtatt. Disse viste at formålet med meieriet var å skaffe aksjeeierne større avkastning av fjøset ved produksjon av smør. Aksjekapitalen, kr 8.000, var fordelt på 400 aksjer a kr 20. Fordi aksjekapitalen var for liten til å dekke oppføring av meieriet, fastslo vedtektene at den manglende anleggskapitalen skulle anskaffes gjennom et midlertidig lån, som alle aksjeeierne var ansvarlige for i forhold til sin andel av aksjekapitalen. Renter og avdrag på lånet skulle aksjeeierne belastes gjennom fradrag i betalingen for avlevert melk til meieriet.

Det var opprinnelig forutsetningen at meieriet skulle drives med damp, derfor fikk det navnet Tønset Dampmeieri. Sommeren 1897 fikk imidlertid meieriet tilbud om kjøp av Forsøgets Brug ved Tunna til en pris av kr 4.800. Et slikt kjøp ville gjøre det mulig å drive meieriet med elektrisk kraft. 19. juli ble det avholdt ekstraordinær generalforsamling for å avgjøre spørsmålet om kjøp, med 44 aksjonærer til stede. Innkallelse var skjedd via oppslag og annonser i avisen, der det var

fremhevet at saker av viktighet skulle behandles og at det var ønskelig med fremmøte av alle aksjonærer. Generalforsamlingen vedtok enstemmig det fremsatte tilbudet, og ga samtidig styret fullmakt til å skaffe nødvendig kapital for å ferdigstille meierianlegget og det elektriske anlegget.

Flere aksjonærer gjorde senere gjeldende at de ikke behøvde å finne seg i vedtaket som var truffet, siden de ikke hadde deltatt på den ekstraordinære generalforsamlingen eller hatt kjennskap til den. De mente de ikke hadde plikt til å stå som aksjonærer i Tønset elektriske meieri, som selskapet var omdøpt til, og heller ikke var ansvarlige for lån opptatt av den nye bedriften, som nå ved siden av smørproduksjon omfattet elektrisk lysanlegg, sagbruk og benmølle.

Meieriet ville ikke finne seg i dette og anla sak samlet mot fem av aksjonærene for å få fastslått at de var ansvarlige for gjelden som meieriet hadde pådratt seg med selve meierianlegget og med kraftanlegget mv. Ved dom 8. januar 1904 avviste Nordre Østerdalen sorenskriveri ved edsvoren fullmektig Verdich Johansen saken, fordi den etter rettens mening ikke kunne anlegges under ett mot alle de fem aksjonærene.

Meieriet valgte etter dette å anlegge sak mot hver enkelt av aksjonærene. I den første saken mot E.O. Aakrann ble dom avsagt av sorenskriver Bull 31. mai 1904. Aakrann hadde vært til stede på generalforsamlingen og stemt for tilbudet, men må senere ha angret seg. I dommen ble han pålagt å betale det beløpet meieriet hadde krevd.

I den neste saken, som gjaldt Ole J.

Lillemo, ble dom avsagt av sorenskriver Bull 23. november 1904. Meieriet gjorde gjeldende at generalforsamlingen 19. juli 1897 ikke foretok noen endring av vedtektene, men bare besluttet å anvende elektrisitet istedenfor damp som drivkraft. Det var da naturlig å endre selskapets navn også. At man sammen med elektrisk drift i tillegg sørget for lys på Neby forandret ikke selskapets formål, som fortsatt var meieridrift, selv om driftsmåten var endret.

Sorenskriveren hadde liten sans for meieriets argumentasjon. Han var riktignok enig i at dersom vedtaket på generalforsamlingen bare hadde gått ut på å bruke elektrisitet som drivkraft ved meieriet istedenfor damp, måtte et mindretall ha funnet seg i et slikt vedtak. Drivkraften ved et meieri hadde relativt liten økonomisk betydning, og det måtte være fullt akseptabelt å erstatte damp med elektrisitet hvis det var like – eller mer – hensiktsmessig. At drift med damp var forutsatt i selskapets opprinnelige navn, kunne da ikke spille noen rolle.

Situasjonen her var imidlertid en annen. Utbygging av selve meieriet hadde kostet kr 20.000, mens utbyggingen av Tunnfossen med tilhørende anlegg, herunder lysanlegget, i tillegg kostet ytterligere kr 20.000. Istedenfor å være ansvarlige for en gjeld på kr 12.000, ble aksjeeierne ansvarlige for en gjeld på kr 32.000. I tillegg kom at meieriet – for å få anvendelse for den kraften som ble produsert, og for å slippe så billig som mulig – hadde engasjert seg i virksomhet som ikke hadde noen direkte tilknytning til meieridriften. Det leverte lys til uten-

forstående abonnenter, samtidig som det fortsatte driften av de anlegg som medfulgte kjøpet av fossen, nemlig et sagbruk og en benmølle. Uavhengig av det økonomiske resultat av denne driften måtte en aksjonær ha rett til å motsette seg en så vesentlig fravikelse fra det som var angitt som selskapets formål ved aksjetegningen. At Lillemo ikke hadde møtt på den ekstraordinære generalforsamlingen og protestert mot vedtaket, kunne ikke ha betydning for resultatet.

Østerdølen kommenterte tvisten mellom meieriet og aksjonærene 25. november 1904. Det ble pekt på at det samlede saksanlegget fra meieriet mot disse aksjonærene ble avvist ved dommen 8. januar 1904, og at meieriet ved dommen 23. november 1904 hadde tapt en ny sak med en av sine aksjonærer.

Meieriet valgte å påanke dommen til Trondhjems Overret. Før saken kom opp her, var det i februar/mars 1906 en interessant diskusjon i *Østerdølen* om meieridriften i Tynset i lys av saken. 23. februar inneholdt avisen et innlegg, undertegnet av -ch., der innsenderen kom med kritikk av meieriets saksanlegg mot sine aksjonærer, og støttet tidligere forslag om at lysanlegget bør utskilles i et eget selskap, uavhengig av meieriet. Meieriets sakfører, overretts-sakfører Trygve Heyerdahl på Tynset, kom 26. februar med en kraftig imøtegåelse av -ch.'s "dristige og hvalpede" innlegg. Han pekte på at sorenskriveren i Tynset ikke forvaltet den evige sannhet i denne saken, og at dommen var påanket til overretten. -ch. svarte 28. februar, der han tok avstand fra den tonen Heyerdahl hadde anlagt i

sitt innlegg, og stilte spørsmål om utskillelse av lysanlegget fra meieriet var stilt i bero. 2. mars imøtegikk meieriets styreformann Utgaard -ch.'s innlegg i en relativt brysk tone. Samme dag kom et nytt innlegg fra Heyerdahl, der han triumferende fastslo at det var hans yngre kollega på Tynset, overretts-sakfører Verdich Johansen (den tidligere edsvorne fullmektigen), som hadde skrevet innleggene under psevdonymet -ch. Han rådet Johansen til for fremtiden å opptre under fullt navn når han skrev innlegg i avisen om konkrete saker. Redaksjonen i *Østerdølen* utstyrte Heyerdahls innlegg med en "hale", der det tok avstand fra Heyerdahls forsøk på å avsløre -ch.'s identitet og presiserte at avisen alltid ville bevare innsenderes anonymitet. Samtidig understreket redaksjonen at det gjerne så videre diskusjon om selve saken, nemlig muligheten for utskillelse av lysanlegget fra meieriet og utvidelse av virkeområdet for lysanlegget også til østsiden av Glomma (stasjonsområdet). I et nytt inserat 7. mars, som trolig stammer fra redaksjonen, blir det større spørsmålet om sammenslåing av de to meieriene på Tynset tatt opp, sammen med muligheten for å skille ut visse virksomheter – som lysanlegget – fra meieridriften.

I mellomtiden – nemlig 5. mars 1906 – avsa Trondhjems Overret dom i saken. *Østerdølen* hadde en kort notis om dommen 12. mars, og inntok dommen i sin helhet 22. mars. Overrettens dom var et sviende nederlag for meieriet og slik sett også for overretts-sakfører Heyerdahl. Overretten kom nemlig til samme resultat som sorenskriveren i Nordre Østerdalen, og tiltrådte i det

vesentlige den begrunnelse han hadde gitt, nemlig at det var i strid med innbydelsen til å stifte aksjeselskapet og selskapets formål å vedta innkjøp av Tunnfossen og opprettelse av et elektrisk lysanlegg. Og overretten ga Heyerdahl en korreks: Når han i retten hadde hevdet at det på generalforsamlingen ikke ble fattet noen beslutning om elektrisk lysanlegg, var dette i strid med den fremlagte utskrift av forhandlingsprotokollen fra generalforsamlingen. "Og det er aabenbart, at man, hvor det gjælder Anlæg, til hvis Fuldførelse Aktionærene skal bidrage pro rata udover den tegnede Aktiekapital, maa være endog meget nøie med, at Anlæggets Karakter ikke forandres."

Meieriet slo seg ikke til ro med overrettens dom, men påanket den til Høyesterett. Høyesteretts dom av 3. september 1908 er inntatt i Norsk Retstidende 1908 s. 647 (hvor man også finner gjengitt de vesentlige deler av dommene fra Nordre Østerdalen sorenskriveri og Trondhjems Overret). *Østerdølen* hadde 7. september en kort notis om dommen, der Høyesterett enstemmig (syv dommere) stadfestet sorenskriverens og overrettens dommer. Høyesterett var enig i at Lillemo hverken hadde plikt til å dekke sitt aksjebidrag i meieriet, som utgjorde kr 20, eller delta i betalingen av meieriets gjeld, og at han heller ikke hadde plikt til å bli stående som medlem av meieriet. Når det spesielt gjaldt den delen av gjelden som knyttet seg til det opprinnelige Tønset Dampmeieri, pekte Høyesterett på at når Lillemo heller ikke kunne være ansvarlig for den, skyldtes det at Tønset Dampmeieri "er saaledes kombinert med de øvri-

ge Bedrifter, at det ikke længere kan siges at eksistere, ligesom det ikke er paavist, at derover holdes særskilt Regnskab". Som begrunnelse for resultatet fant Høyesterett det tilstrekkelig å henvise til underrettens begrunnelse, som overretten hadde sluttet seg til. Avslutningsvis i dommen nevnte Høyesterett likevel et forhold, som sorenskriver Bull må ha irritert seg over at han ikke hadde oppdaget selv: Det har i hans dom "innsneget sig en Unøiagtighed", ved at han et sted har skrevet "manglende Aktiekapital", mens sammenhengen i setningen viser at han må ha ment "manglende Anlægskapital".

Det var også andre saker mellom Tønset elektriske meieri og dets aksjonærer. 6. januar 1906 avsa edsvoren fullmektig Lyder Bull dom i sak mellom meieriet og Erik O. Lunaas, der Lunaas ble frifunnet. Meieriet påanket dommen, men ved dom av 23. mars 1908 opprettholdt Trondhjems Overret underrettens dom. Meieriet ga seg imidlertid ikke og brakte også denne dommen inn for Høyesterett, men tapte igjen ved Høyesteretts dom av 19. februar 1910. Dommen er ikke referert i Norsk Retstidende, men det fremgår av Rt. 1910 s. 192 at saken ble prosedert skriftlig. *Østerdølen* har en notis om dommen 25. februar 1910.

Overrettssakfører Heyerdahl, som han hadde engasjert seg meget sterkt i sakene om Tønset elektriske meieri, og da ikke bare som prosessfullmektig for meieriet, valgte å engasjere seg videre i lysanlegget. *Østerdølen* har en kort notis 9. mai 1910, der det går frem at meieriet hadde håndgitt Tunnfossen til ham. Siktemålet hans var å lage et eget selskap for lysanlegget, slik at dette

kunne utvides til stasjonssiden også. En slik utvidelse ble da også gjennomført, med Heyerdahl visstnok som direktør for selskapet. En del innlegg i Østerdølen ut over i 1911 viser imidlertid at utvidelsene ikke foregikk uten en viss "støy", der Heyerdahls temperament kom tydelig fram. Men det er en annen historie.

Vergemålsaker

Vergemålsaker ble behandlet på et eget vergemålsting i januar hvert år. I tillegg ble nok slike saker også tatt utenom tur, i den utstrekning det var behov for det. Vergemålsakene dreide seg først og fremst om umyndiggjøring av personer som pga. alderdomssvekelse, sinnssykdom eller lignende ikke kunne ta vare på seg selv og sitt gods.

I januar 1907 behandlet sorenskriver Bull en seleber vergemålsak, som fikk stort oppslag i *Østerdølen*. Den gjaldt tidligere stortingsmann Morten Mortensson, som på den tiden bodde på Einabu, nederst i Folldalen, hos gårdbruker Ivar Mortenssn (Egnund). Det var Ivar og broren hans, bergmester Per Mortensen på Kongsberg, som hadde bedt om at Morten måtte umyndiggjøres. Begrunnelsen var at han pga. høy alder – 90 år – og "*deraf følgende affældighed*" ikke kunne ta vare på seg selv og sitt gods. Brødrene støttet seg på en sakkyndig uttalelse fra kommunelege Øwre i Lille-Elvedalen. Morten var selv til stede, og ba om at saken skulle utsettes, slik at han kunne få sakførerhjelp. Sorenskriver Bull valgte ikke å gi slik utsettelse og satte Morten under vergemål, med Per som verge.

Saken ble brakt inn for Høyesterett

Kjæremålsutvalg i februar/mars, der "*[s]agen kjendtes uefterrettelig at være*". Grunnen til at kjæremålsutvalget satte avgjørelsen fra vergemålsretten til side, var at retten ikke hadde innrømmet Morten den utsettelsen han hadde bedt om.

Saken kom opp igjen for vergemålsretten i juni 1907, der det lyktes å komme frem til forlik, etter iherdig innsats fra Mortens sakfører, overretts-sakfører Trygve Heyerdahl. Ivar og Per trakk anmodningen om umyndiggjøring tilbake mot at det ble etablert et støtteapparat for Morten, bl.a. bestående av Per Tangen og Klemet Godtland på Tynset; disse skulle ta seg av regnskaper og andre økonomiske anliggender for Morten. *Østerdølen* har et omfattende inserat om hele saken 7. juni 1907, samme dag som bladet har en annonse om opphevelsen av umyndiggjøringen undertegnet av sorenskriver Bull. *Østerdølen* virker temmelig oppgitt over de to brødrenes forehavende, men det kan altså se ut til at sorenskriveren hadde atskillig sympati for de vansker Mortens alderdomssvekelse og egenrådighet skapte. Forliket som ble oppnådd i juni viser vel likevel at både brødrene og Bull gikk for raskt fram, og at de ikke hadde utprøvd alle andre muligheter da umyndiggjøringen ble bestemt i januar.

Sorenskriveren og offentligheten

Det kan spørres i hvilken utstrekning sorenskriver Bull var "synlig" i offentligheten på Tynset i sin tid som sorenskriver. For å få et inntrykk av dette, har jeg gått systematisk gjennom *Østerdølen* for 1904-1908 og 1910 samt

gjort enkelte spredte dykk i årgangene for 1911 og 1912. Hovedinntrykket er vel at Bull ikke har vært en voldsomt aktiv og synlig person i det offentlige liv i sin tid på Tynset, iallfall ikke hvis vi sammenligner ham med en del av de andre personene som i kraft av sin stilling var "innflyttere" på Tynset og i Nordre Østerdalen, som noen av overrettssakførerne, legene, dyrlegene, prestene, ingeniørene, lærerne mv. Folk flest har vel kanskje vært kjent med ham som "sorenskriveren", ikke minst fordi domsnotiser og domsreferater i *Østerdølen* ofte angir at han har vært dommer i vedkommende sak.

Det finnes likevel en del eksempler på at han har spilt en mer aktiv rolle. Her er det først grunn til å nevne den store festen på Rambu 7. desember 1905 i anledning av feiringen av halvårsdagen for 7. juni-hendelsene. *Østerdølen* har et omfattende referat fra den "storartet vellykkede" festen 8. desember. Sorenskriver Bull var den første av mange talere; han talte for Fedrelandet. Deretter talte ingeniør Kolderup for Kongen; sakfører Heyerdahl for Regjeringen; B. H. Hektoen for Stortinget og sakfører Alex Johnson, som også hadde skrevet sang for anledningen, for Ungdommen. Referatet av Bulls tale er temmelig kortfattet, i hvert fall sammenlignet med referatet av enkelte av de andre talene, hvilket kanskje betyr at referenten ikke fant den spesielt spennende.

I januar og februar 1910 skriver Bull to innlegg i *Østerdølen* i sin egenskap av formann for bestyrelsen av Tønset arbeiderakademi. I det første imøtegår han kritikk fremsatt i *Østerdølen* av dyrlege Høyem og Østerdødens redaksjon

om at foredragene som holdes i akademiet er for teoretiske og at det derfor ikke kommer folk til møtene. I det andre innlegget peker han på at den foretatte omleggingen av foredragene i praktisk lei ikke synes å ha hatt noen positiv innvirkning på oppmøtet.

Høsten 1910 engasjerer Bull seg aktivt i det politiske liv på Tynset. Han blir nominert som nr. 8 på Frisinnede Venstres liste til herredsstyrevalget. Valget går imidlertid ikke Frisinnede Venstres vei. Det blir en drepende seier for det "rene" Venstre, som så vidt jeg kan forstå Østerdødens referat 12. oktober 1910 får rent flertall. Bull får 159 stemmer, som er så vidt over halvparten av hva den sist innvalgte i herredsstyret fikk. Valgdeltagelsen er lav, bare 52%, hvilket kanskje illustrerer at folks politiske interesse var så som så også den gang. Bull var heldigere med sin deltagelse i politikken da han senere kom til Tønsberg. Her satt han i Tønsberg bystyre i mange år.

I sin egenskap av sorenskriver ble Bull et par ganger trukket frem av *Østerdølen* for å uttale seg om ting som han i sitt embete hadde ansvaret for, eller iallfall ble antatt å burde ha en mening om. I august 1905 ga han en omfattende redegjørelse for hvordan tinglysningen foregår, og hvorfor den måtte ta den tid den tok. Redegjørelsen skyldtes at en person har besværet seg til *Østerdølen*, og virker for så vidt grei nok.

Vinteren 1906 går det en diskusjon i *Østerdølen* vedrørende navnet på Lille-Elvedalen herred. I et ikke undertegnet innlegg (trolig fra redaksjonen) i slutten av februar tas det til orde for å forandre navnet til for eksempel Elvar-

dalen; samtidig inviteres Ivar Mortensson Egnund til å greie ut spørsmålet om riktig navn. Ivar er ikke mannen som lar seg be to ganger. I to store artikler i mars (Bygdenamme vaart. Første del: Uttalen i bygdi; Annen del: Skrivemaaten) går han inn for at det riktige og beste navnet bør være Alvdalen, men peker på at alternativene Alvardalen eller Elvardalen også er mulige. Han understreker at navnevalget hans har god støtte hos fremstående autoriteter på norsk språk.

Østerdølen velger å be om kommentarer til spørsmålet av en del utvalgte personer, bl.a. ordfører Haldo Müller, sogneprest Eggen, lensmann Hagbart Thoresen, sorenskriver Bull og distriktslege Oxholm. Bull uttaler for sin del at han er enig i at Lille-Elvedalen ikke er et særlig hensiktsmessig navn. Av de forslag Ivar Mortensson Egnund har foreslått, foretrekker han Alvdalen, men peker på det uheldige i at lokal uttale (Ælvdærn??, mitt innskudd) av navnet ikke ville stemme særlig godt med skrivemåten. For sin del foreslår han derfor to andre alternativer: Veslelv-dalen eller Lilelv-dalen. Hvor vellykkede disse forslagene var, vet jeg egentlig ikke. Med min egen kunnskap om alvdølers uttale av "vesle-" som prefiks, er jeg iallfall sterkt i tvil om noen

andre ville make å uttale "Veslelv-dalen" på "lokal-måten".

Avslutning

Å lese hundre år gamle dommer eller artikler fra lokalpressen gir rom for mange refleksjoner. Ofte kjenner man seg igjen i dagens situasjon, men vel så ofte må si: Var det virkelig slik?

Fremstillingen foran er en oppstart, uten for mange refleksjoner. Slik blir det gjerne når man er i en fase hvor det først og fremst er snakk om å finne frem til og få en oversikt over materialet. Jeg håper at jeg på et senere stadium kan komme over i et mer analyserende og reflekterende plan. Skulle noen – etter å ha lest det foregående – ha informasjon om eller synspunkter på sorenskriveriets rolle i Nordre Østerdalen for hundre år siden, motar jeg gjerne innspill. Betyr det at jeg må lese flere lokalaviser eller annet materiale fra den tiden enn jeg rakk over i sommer, setter jeg pris på det!

Hans Jacob Bull,
Binneveien 9 B
Oslo
h.j.bull@jus.uio.no